

ЦІННІСТЬ У ПСИХОКУЛЬТУРНОМУ БУТТІ ЛЮДИНИ ЯК ОСОБИСТОСТІ

Олена МОРЦАКОВА

Copyright © 2013

Постановка проблеми. Кожна людина має свій внутрішній світ, розвиток якого схарактеризовують психодуховні процеси і властивості. Особливості сприймання навколишнього світу, оцінка явищ, самооцінка визначаються ставленням особистості до об'єктивної реальності, котре є уособленням психокультурного її буття як людини. Саме ціннісна система людини із смисловими орієнтаційними векторами становить одну із першооснов постановки досконалої самотності особистості.

Аналіз досліджень і публікацій з даної проблеми. Проблематика цінностей має давню історію, адже розглядається ще у працях Еврипіда, Платона, Аристотеля, мислителів Відродження, представників класичної філософії XIX століття, котрі розуміли цінності як специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу. Поняття “цінність” стало предметом широких теоретичних інтерпретацій у 60–70-ті роки XX в упередженнях філософії, соціології, психології, педагогіки, естетики, етики, політології та ін. Так, сьогодні у філософії цінність традиційно розглядається в контексті відношення людини до об'єктивної дійсності, у соціології тлумачиться як загально-соціальний регулятивний механізм, а вартості суспільства – як складові суспільної свідомості і культури, що виконують стосовно особистості нормативні функції, у соціальній психології проблема цінності вивчається у форматі перебігу процесу соціалізації індивіда, його адаптації до групових норм і вимог, у загальній психології досліджується як складова мотиваційних структур життєдіяльності людини.

Психологічні тлумачення цінностей особистості зводять їх до психодинаміки потягів (З. Фройд, певною мірою К. Юнг), ототожнюють із потребами (А. Маслоу), особистісним смислом (Г. Олпорт), похідними від мотивів діяння смислоутвореннями (О.Д. Леонтьєв), характеристикою усього, що підтримує людські

здатності до життя (Е. Фромм), переконаннями (М. Рокіч), соціальними настановленнями (В. Ядов), регуляторами потоків інформації (когніціями), значущістю для особи чогось у світі (С. Рубінштейн), одухотвореними явищами людського буття та утвореннями свідомості й самосвідомості людини, у яких віддзеркалені її актуальні життєві потреби, інтереси, погляди і ставлення до дійсності й до самої себе (М. Боришевський, О. Гуменюк, З. Карпенко та ін.).

Серед дослідників немає одностайної думки щодо визначення обсягу та змісту цього категорійного поняття. Одні характеризують цінність як об'єктивну сутність речей, інші – як власне ціннісність, грошову вартість предмета, почасти ототожнюють із благом, корисністю для особистості, а також пов'язують із суб'єктивною значущістю окремого об'єкта чи речі для життєдіяльності людини. Цінності розрізняють за об'єктом засвоєння – матеріальні, духовні; за метою засвоєння – егоїстичні, альтруїстичні, за способом вияву – ситуативні, стійкі; за роллю у діяльності людини – термінальні, інструментальні, за змістом діяльності – пізнавальні, предметно-перетворювальні (творчі, естетичні, наукові, релігійні та ін.), за приналежністю – особистісні (індивідуальні), групові, колективні, суспільні (також демократичні), загальнонародні (національні), загальнолюдські. До того ж їх класифікують за різними параметрами й, зокрема, за протилежними значеннями: позитивні й негативні, первинні й вторинні, реальні і потенційні, безпосередні й опосередковані, абсолютні і відносні. Є цінності, які важко віднести до якоїсь із груп, або які стосуються багатьох із них: умовні, ідеальні, інтелектуальні, неперехідні, вічні, глобальні. Усі вони перебувають у тісному взаємозв'язку й взаємозумовленості і внутрішньо спричиняють психофізіологічний розвиток та формування особистості, уособлюють її безпосереднє психокультурне буття.

Воднораз цінності – це специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють їх позитивне або негативне значення для окремої людини чи суспільства в цілому (добробут, зло, прекрасне, потворне тощо). До цінностей відноситься й суспільна свідомість, яка відображає інтереси в ідеальній формі (поняття про добро і зло, справедливість і несправедливість, ідеали, моральні нормативи та принципи).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Заявлена проблематика потребує поглибленого вивчення з огляду на критичне становище культури в українському суспільстві. **Метою** розвідки є розгляд цінностей як прояву цілісного психічного буття людини у психокультурному вимірі її повсякдення як особистості.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У соціокультурній реальності існує і розвивається все людське, де визначаються і спричиняються смислові елементи – культурні цінності й орієнтації. Останні, набуваючи духовного чи матеріального змістовлення, є носіями смислу людського буття, чинниками й умовами його детермінації. І це закономірно, адже, будучи здобутком певного досвіду і культури, цінності й орієнтації надають речам і людям статус реального існування, спрямовують і збагачують сенсом людську активність, поєднують в органічну цілісність ковітальну конкретику культурно-історичного повсякдення.

Поняття “ціннісна орієнтація” є досить широковживаним, адже дозволяє висловити основну думку щодо співвідношення суспільства і культури – *ідею особистості*. Ось чому міжособистісної взаємодії на рівні ціннісних орієнтацій відповідає система культурних цінностей суспільства [див. 19], що становить динамічну ієрархію поведінково-вчинкових норм, котрі різною мірою характеризуються культурною вагомістю [20, с. 882]. З іншого боку, науково-технічний прогрес, породжений людським інтелектом, сприяв виникненню небувалих психічних навантажень, високої стресогенності життя громадян. За перемогу в першій промисловій революції, яка призвела до виникнення індустріального суспільства, людина заплатила не тільки екологічною кризою, а й кризою свого внутрішнього світу. У підґрунті культурних систем людства не знайшлося ефективних засобів її розв'язання. Більше того, розвиток цивілізації супроводжувався

самовинищенням людини та її культури. І не випадково суперечності між уявленнями про культуру як блага і тими негативними супровідними її явищами, які виключали смисл людського буття, привели багатьох дослідників до фаталістичного погляду на культуру. Водночас повноголосо заявила про себе проблема збереження унікальності особистості, котра, з одного боку, має бути зорієнтована на продуктивне життя в окремій спільності, з іншого – покликана зберегти свою особливість і неповторність. Значної ваги набуває питання, як сформувати особу, орієнтовану на життя в колективі, котра повно збереже як відповідальність за колектив, так і свою унікальність і непересічність.

Проблематика цінності особистості є абстрактною і безпредметною, якщо органічно не пов'язана з її всебічним розвитком, де духовне багатство охоплює моральну стійкість, упевненість, здатність до обдуманих дій та самооцінок, спроможність мислити і приймати рішення самостійно й креативно, цілеспрямованість, адекватність реальності власних поглядів і поведінки. Духовно багата особистість продукує позитивні ідеї й емоції, розуміється на законах і проблемах суспільства, спроможна співчувати, переживати й нести відповідальність за власні вчинки.

Прояснення природи людського буття через категорії “дух” та “духовність” означає, що людина може не тільки пізнавати і відображати навколишній світ, а й творити його. Її творчі можливості вказують на те, що, окрім розуміння й мислення, вона має ще й вольове ставлення до реальності. Дух як взаємодія мисленнево-споглядальних та вольових процесів постійно об'єктивується в артефактах, утворюючи світ культури. Тоді духовність – це та сфера буття особистості, котра охоплює різні форми спонтанно-креативної активності у світі. У християнській антропології духовність, як відомо, є виразом вищого морального спрямування людського буття до Бога. Для російського філософа М.О. Бердяєва головний атрибут духовності – свобода, котра споріднює людське та божественне, виявляється у творенні не лише об'єктів культури, а й власного життя. Креативно-трансцендентний характер духовних інтенцій дає підставу іншому видатному російському філософу О.Ф. Лосеву трактувати її як міфотворення.

Воднораз у сучасній українській філософії духовність окреслюється через такі екзистенційні категорії, як “віра, надія, любов” (В.І. Шин-

карук, С.Б. Кримський), що вияскравлює її як онтологічне осердя людини [8, с. 42]. “Віра, – пише Володимир Іларіонович, – одна з найглибинніших підвалин духовності, з’єднує любов з надією і забезпечує сприйняття майбутнього як здійснення чекань, сподівань і жадань, властивих цій любові, і отже – ідеалів справді людського життя” [21, с. 147]. “Духовність, – підкреслює Сергій Борисович, – це здатність переводити універсум зовнішнього буття у внутрішній світ, завдяки якому реалізується собітотожність людини, її свобода від жорстокої залежності перед змінюваними обставинами” [8, с. 42]. Відтак духовність пов’язана з укоріненістю людини у самоцінних, творчих сферах осмисленого буття, вона завжди є узмістовленням найвищих ”ціннісних інстанцій конструювання особистості” [8, с. 45].

Проблема гармонізації внутрішнього психокультурного світу людини щораз виникає тоді, коли відбуваються радикальні зміни в культурі, пов’язані із змінами у соціумі-повсякденні. Складні процеси соціальних трансформацій спричиняють адаптабельні процеси у психіці людини, зумовлюють суб’єктивні зміщення в ієрархії цінностей, що є амортизуючим механізмом встановлення та об’єктивною реальністю. Епоха кардинальних соціально-економічних перетворень завжди поєднується із рішучою переоцінкою цінностей, що приводить до втрати суспільно-ціннісних орієнтирів, адже “жодна інша епоха не створює таких блискучих можливостей для морального героїзму, як і жодна інша епоха не створює таких небезпек морального потворства” [5, с. 109], але і кожна епоха для їх розв’язання знаходила свої засоби, допомагаючи людині адаптуватися до тих умов існування, які вона створювала своєю вітакультурною діяльністю. Тут домінуюча роль належить прихованим процесам у сфері несвідомого, які, втілюючись у логіко-символічне нашарування культури, здатні ставати культурною протоформою майбутнього. В культурі, як доречно зазначає С.Б. Кримський, будь-який значущий крок у майбутнє виявляється можливим лише мірою осягнення минулого і відкриття тих його потенцій, що посилюють імпульси руху-поступу вперед, розширюють психокультурний потенціал прогресу. Саме тому в культурі мають місце “вічні образи”, своєрідні інваріанти історичного процесу її розвитку [10, с. 119].

Функціонування в історії культури наскрізь різних образів і зразків вказує на можливість

існування особливого типу культурного упредметнення часу, за якого прогресивний розвиток повертає історично відчужену форму до неї самої, коли та стає власністю свого істинного змісту. Це звільнення від зовнішнього, минулого демонструє своєрідне замикання часу стосовно великих, центральних та аксіологічно значущих культурно-історичних форм. Означена діалектична закономірність передбачає розгляд вузлових культурних явищ теперішнього як відтворення умов розвитку фундаментальних принципів попередньої культури. Скажімо, чимало фундаментальних ідей науки, у тому числі і найсучасніших, постають як своєрідне завершення тривалого становлення власних протоформ (антична ідея хаосу і порядку – прототип базисного принципу неклассичної термодинаміки і сучасної синергетики; епікурівське відхилення атомів – порушення симетрії у квантовій фізиці; світло як джерело сущого – ідея геліоцентризму; концепт чотирьох всезагальних світів – побудова у фізиці єдиної теорії поля та ін.) [2, с. 16].

С.Б. Кримський зауважує на те, що чим величнішою є ідея, тим глибше вона проростає у семантичне поле культури: “Через власну символічність архетипи характеризуються невичерпністю смислу, здатністю породжувати різні образи та їхні варіації. Тут смисл виявляється вищим за суб’єкта, котрий пізнає, за символ, який його несе, перетворюється, за словами К. Юнга, на “докір нашій здатності осмислювати і почуватися” [9, с. 119]. А.Г. Здравомислов також звертає увагу саме на проєктивний аспект ціннісного ідеалу, завдяки чому лише у цій формі може бути виражена кінцева мета діяльності, суспільного духу” [6, с. 160–161]. Звідси архетипність – одна з атрибутивних, докорінних і невід’ємних рис тієї чи іншої локалізованої у хронотопі історичної культури, у тому числі й української, що цілком логічно, якщо виникнення інваріантів культури, зокрема архетипності, пов’язується із засадничим для неї перетворенням речі у речення (мовлення), тобто є узагальненням, яке відбувається у предметно-перетворювальній, практичній людській діяльності і фіксується в мові та логічних структурах мислення.

Психоаналітична теорія К.Г. Юнга інтерпретує колективне несвідоме як найглибиннішу основу історії людства, космічну форму мислячого духу, котре “ідентичне в усіх людей і створює тим самим всезагальну підставу духовного життя кожного, будучи за природою

надособистісним” [22, с. 65]. Його інваріантними структурами є архетипи – наріжні глибинні смислові зв’язки, що утворюють вихідні, споконвічні засади культури людства в цілому. Серед сучасних дослідників у контексті традицій соціокультурного, постпозитивістського напрямку філософії та методології науки архетипи тлумачаться як автентичні форми духовного освоєння історичного світу (М.К. Мамардашвілі, П. Фойєрабенд, С.Б. Кримський, В.І. Храмова). Так, за підходу, що обстоюється С.Б. Кримським і його колегами, культура постає як спосіб перетворення речей у речення (мовлення): як тільки річ стає сигналом великих людських смислів, вона набуває статусу культурного об’єкта [9, с. 57]. У цьому відношенні світ культури є софійним, а його об’єкти мають інформаційне навантаження, аналогічне смисловим функціям знакових систем. Останні – це гроші та грошообіг, стереотипи соціальної поведінки, обрядовості та ритуалів, емблематики нагород і посадових відзнак, національні особливості побуту й традиційних форм виробництва, цінності мистецтва та феномен книжності як форми упредметнення соціальної пам’яті. Серед усього розмаїття знакових систем, які виникають і функціонують у певній культурі, особливо важливими та інваріантними є передусім ті, з якими виконання символічних функцій пов’язане першочергово і відіграє першорядну роль у відповідній культурі.

Розробка архетипної проблематики має за мету осмислення своєрідності глибинних, зіндивідуалізованих суспільних процесів. У значенні засадничих понять, що уможливають автентичне осягнення своєрідності та закономірностей “самовпливів” соціальних систем, розвивається, разом з енергією та інформацією, уявлення про *архетип, який визначається як “глибинний психосоціальний конструкт інформаційно-енергетичної природи”, “соціальний кумулятивний феномен”, “мотиваційний ген”*. Для осягнення “форми безформного”, для виявлення тонких, неявних структур соціуму, застосовується поняття “фрактальний архетип”, де фрактал – це структура, яка складається із часток, у певному сенсі подібних до цілого. Фрактали, як доречно зазначають О. Донченко і Ю. Романенко, стають зручними моделями для опису процесів, які раніше вважались неупорядкованими. Зокрема, коли йдеться про такий феномен людської життєдіяльності, як *психіка*, то це означає, що вона

залишається незмінною попри різноманітні соціальні чи історичні катаклізми. Істотними виявами означеної незмінності постають, наприклад, фрактальні архетипи як психосоціальні утворення [4, с. 28].

У наш час спостерігається криза багатьох архетипів. На Заході, зазначають О. Донченко і Ю. Романенко, криза архетипу “ін’ян” полягає в надмірному пануванні чоловічого начала в масовій свідомості, в авторитаризмі та необмеженій конкурентності, у схильності соціального мислення до технократизму, лінійності та аналітичності, в людській атомізованості, у переважанні формальних стосунків тощо. Натомість для східної культури властивим є патерналізм, повага до влади, пріоритет особистісних стосунків і взаємозобов’язань навіть у діловій сфері, державна підтримка бізнесу, життя за космічними фрактальними принципами. Обидві духовні парадигми прагнуть до гармонійного єднання, адже кожна з них у дистильованому вигляді є саморуйнівною.

Якщо звернутися до психокультурних характеристик особистості як гармонійної цілісності, то серед критеріїв її психічного здоров’я науковці виокремлюють здатність справлятися із повсякденними труднощами, протистояти стресові, отримувати від життя задоволення, досягати намічених цілей, толерантно ставитися до тих, хто будь-чим відрізняється від нас самих. Водночас за даними соціологічних досліджень, сьогодні в Україні наявні гострі прояви внутрішньої нестабільності особи: злочинність, самогубства, проблеми в довіллі серед дітей і підлітків, високий рівень вживання алкоголю і масове куріння. Вочевидь за цим перебуває схильність до саморуйнівного поведіння, що є певною мірою наслідком нормативно-ціннісних зламів, до продукування соціумом аномічним масових психозів, соціопатій [13, с. 79].

Психосоціальні конструкти, що утворюють поле соціуму (а до атрибутивних властивостей української психокультури належать такі риси менталітету, як індивідуалізм, екзекутивність, інтровертивність, емоційність, толерантність) перебувають в основі процесів соціальної взаємодії, центром якої, за О.В. Донченко і Ю.В. Романенком, є не індивід, а тип взаємин одних елементів соціального життя з іншими [4, с. 54]. Звідси – спричинення названої взаємодії типом психокультури як базовим емоційно-смисловим підґрунтям міжособистісної комунікації, що психодуховно у змістовлює

сферу актуальних соціальних зв'язків і залежностей. Аналізуючи ментальнісне наповнення світоглядних детермінант, притаманних українській традиції світобачення, вчені наголошують, що засадничими для психокультурних характеристик “модельного” каркасу української ментальності є архетипи “вічного учня”, “героїзованого злочинця”, домінування уречевленого (ситуації, минулого) над процесуальним (мотивацією, майбутнім), об'єктивно-речової детермінації буття; обрядовості та імітативності, “вічного повернення”, едукативності психокультури, анігілятивної рівності, долі, ідеалізації старовини, монарності буття, “вічної правди”, звеличення юродивого [4, с. 55].

Ментальні формування утворюють світоглядно-смыслову основу психокультурного буття особи у вимірах уречевленого світу глибинних внутрішніх інтенцій та множинних вірогідних світів-можливостей. Здатність людини до внутрішнього смыслового розширення імпліцитно задається культурою, долучаючись до якої, людина виявляється здатною “відкривати” себе, світ, здійснювати якісні психодуховні трансформації. На думку А.В. Фурмана, одним із каналів долучення людини до соціально-культурного досвіду людства та його змістовного збагачення, є шлях “смыслового занурення індивіда у власний ментальний досвід (реально пережитий та ідеально досягнутий), наслідком чого виступають зміни у психологічній організації його внутрішнього світу, здійснюються процеси саморозвитку в напрямку розширення обривів духовного самовдосконалення” [17, с. 7]. Відтак *формування світу психокультури* є обумовленим, з одного боку, заданими векторами архетипного світобачення, або генетично спричиненим психічним потенціалом, з іншого – процесом творення нових смыслових конструктів, що здатні набувати нових культуроформ мислення. Дане розуміння проблеми утворення смыслов психокультурного буття узгоджується із синергетичною теорією, згідно з якою самоорганізація – це принцип і механізм саморозвитку будь-яких систем, у тому числі й персоніфікованих, інтерсуб'єктивних. У даному контексті світ психокультури слід розуміти як нелінійний білатеральний процес, лейтмотив саморозвитку якого становить смыслопошук як поліпарадигмальна константа буття.

Таким чином, психокультурне буття – діалектична єдність ментальних та аксіологічних систем особистості, здатних до синергетичної

самоорганізації і саморегулювання, в межах яких виникають і набувають розвитку нові смисли і структури ціннісної ієрархії, що є основою розширення та видозмінення форм, процесів, явищ і моделей соціально-духовного повсякдення сучасної людини.

Винятковою ознакою людського буття є співіснування антропологічної єдності та онтологічного багатоманіття, власне людського способу буття і його різноманітних форм, у яких воно самоорганізується. За законами розмірної онтології (В. Франкл), сутнісність може мати множину проєкцій. Аналізуючи психокультуру людини як відкритий до вдосконалення світ смыслов, доречно вибудувати логічний ряд проєкцій-проявів, що розкривають трансцендентальну природу людини в контексті її тяжіння до творення змістових структур свого буття (*рис.*). Запропонована модель інтерпретує людину як сутність, котра здатна виходити за межі самої себе, творити смисли і цінності, моделюючи особистісний вимір буттєвості, в якому сутність людського існування полягає у самотрансценденції. Іншими словами, ціннісно-смысловий концепт розв'язання проблеми людського існування здійснюється з теоретико-психологічних позицій. Показовою у цьому відношенні є праця В. Франкла “Людина у пошуках смыслу”. Вчений стверджує, що смисли локалізовані у психологічній структурі особистості, в так званому “ноетичному вимірі” [15, с. 77]. Звідси – онтична взаємозалежність смыслу і цінностей: останні є смысловими універсальними, з допомогою яких людина одержує змогу осмысленої визначеності свого життя (зокрема, до смыслоутворювальних належать цінності творення, духовного переживання, благодатного ставлення), і, більше того, окрема цінність стає для особи смыслом у тому разі, коли та пристрасно переживає момент усвідомлення значущості чогось надважливого, священного. Причому “цінності неможливо навчитися – її потрібно пережити” [15, с. 82].

Аналогічно зі смыслом, за В.Франклом, смисл неможливо надати людині, його можна лише віднайти, “смысл – це насамперед можливість віднайти смисл, який не залежить від статі, інтелекту, рівня освіти, релігійності, характеру людини, середовища” [15, с. 101]. Відомий психіатр зводить смыслову предметність людини до смыслу в різних вимірах її буття – в діяльності, в переживанні, в любові. Навіть страждання має смисл, коли особис-

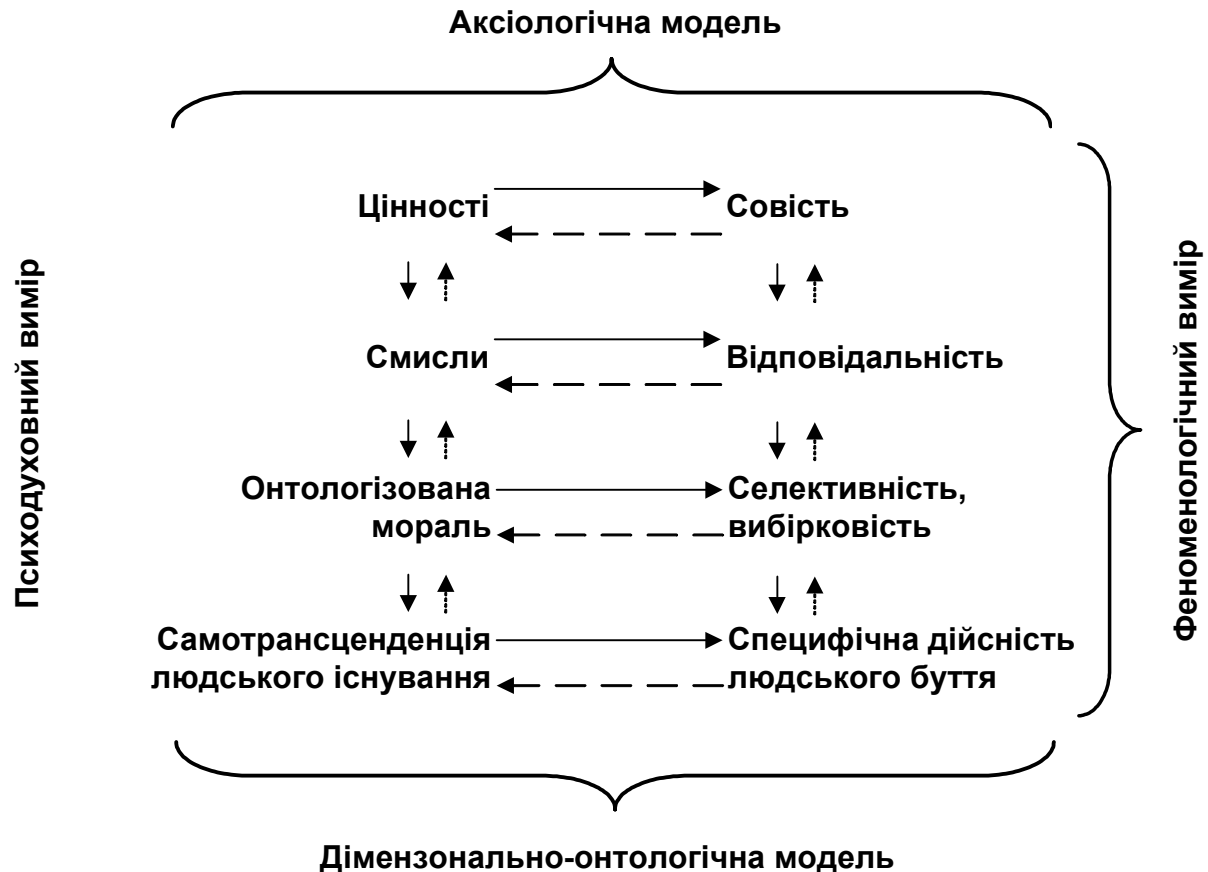

Рис.

Сутнісні проєкції психокультури людини у психодуховному та феноменологічному вимірах

тість стає іншою. Так рефлексивно постає низка смислоаксіологічних питань, а саме про універсальні засади смислу, про діалектику смислу і цінностей, про ціннісне ставлення-відношення як смислотворювальний центр аксіології.

Важливість розгляду проблеми функціонування ціннісно-сислової сфери людини і в сучасній науці не підлягає сумніву. Доказом цього є факт виникнення нового наукового напрямку – *аксіопсихології* (З.С. Карпенко), в межах якого аналізуються концепти особистості, ціннісно-нормативні системи, моделі смислотворення тощо. У цьому зв'язку вкажемо на наукові знахідки З. Карпенко, яка ціннісно-сисловою систему визначає як динамічну конституювальну підставу особистості, відносячи до узагальнених форм смислових утворень усвідомлені мотиви, диспозиції, поведінку, а до часткових – інтереси, переконання, ідеали, нахили, які виражають ставлення людини до оточуючих її життєвих обставин [7, с. 36]. Дослідниця висновує, що централь-

ними теоретичними конструктами, з допомогою якого фіксуються взаємозв'язки і взаємоперетворення в динамічній системі особистісних смислів, є “ціннісно-сислове (життєве) відношення, смислотворювальний мотив і диспозиція поведінки”. Сама людина визначається як “інтегральний суб'єкт, котрий акумулює різні плани буття і духовно-ціннісного самовизначення” [7, с. 41]. Так постає концептуальна модель ціннісної свідомості особистості, що узмістовлює розрізнення й оцінювання практичних інваріантів людського існування, рівних фіксацій ціннісного усвідомлення (від вітального до духовного).

Проблему особистості та самосвідомості як фактору її психічного розвитку в контексті аксіопсихологічного підходу аргументовано розглядає М.Й. Боришевський, який пише, що однією із найвизначальніших соціально-психологічних спонук особистості є “потреба у самовизначенні та самореалізації, котра задовольняється через осягнення певних цілей, й створення індивідуальної ціннісно-сислової

ієрархії в її суб'єктному вимірі та об'єктній детермінації, що, зокрема, втілюється через принцип самоактивності та почуття самооцінки" [3, с. 121].

Інший дослідник, Ю.В. Романенко, здійснює психофрактальний аналіз моделей соціологічної рефлексії процесів смислоутворення як в особистісних, так і в соціальних системах, щонайперше, обстоюючи думку про те, що "фокуси макросмислових значень є головним спричинювальним механізмом формування базових інституційних систем – політичних, юридичних, економічних, комунікативних та ін." [14, с. 104]. Розвиваючи методологічні принципи фрактальної теорії смислоутворення, він формулює нову типологію соціокодів і соціотипів, розглядаючи їх фрактальні стратегії формування.

Стосовно функціонування цінностей у психокультурному бутті людини, підкреслимо, що це питання належить до аксіопсихологічної проблематики, і перш за все тому, актуалізує філософсько-психологічні аспекти розуміння природи смислопошуку та смислепродукування.

Очевидно, що особистісне вироблення нових смислообразів зумовлює виникнення психічних реакцій, які визначають і спрямовують учинки людини та її життєдіяльність, усвідомлюючись як її інтереси і ціннісні переконання. Значущими орієнтирами діяльності тут постають духовні цінності як відповідний рівень самосвідомості та самоорганізованості особистості, як основа її духовно-вольової цілісності. Загалом духовні цінності – це втілення у світоглядних уявленнях-моделях людини сподівань, прагнень, ідеалів, духу народу, нації, котрі й визначають смисловий вектор спрямованості її особистісних потреб, бажань і зумовлюють ланцюг провідних життєвих виборів, а відтак актуалізують осмислення мети і сенсу власної життєдіяльності кожного свідомого громадянина.

Ціннісно-сміслові наповнення психокультурного буття постає для особистості і як сенсоутворювальний початок, і як вершинна мета її самоздійснення. Дане твердження узгоджується із традиціями психосоціального та вітальї культурного аналізу. Так, А.В. Фурман у книзі "Психокультура української ментальності" визначає зміст та обсяг поняття "психокультура": перш за все це "надважливий пласт суспільної реальності – певне історично зумовлене, динамічне, програмово-духовне на-

лаштування великого чи локалізованого соціуму на той чи інший спосіб своєї життєактивності (у формах поведінки, діяльності, спілкування, вчинення), котрий забезпечує виживання, відтворення та оновлення психосоціальної витальності окремих спільностей і груп, щонайперше ідей, установок, цінностей, уявлень, норм і моделей діяння людей, національної ментальності та соціетальної психіки загалом" [17, с. 91]. До основних формовиявів психокультури, на думку автора, належать: 1) сукупність освоєних людьми певної культури *способів життя*, які передаються від покоління до покоління у вигляді ритуалів, традицій, звичаїв, матеріального успадкування, стилю поведінки і спілкування; 2) набір вітальїчно запрограмованих *реакцій і дій*, для виживання у повсякденні, творенні культури, облагородженні довкілля, удосконаленні духовного світу; 3) *інваріанти* програмово-сміслового забезпечення *свідомості* – суспільної, групової, індивідуальної, котрі у взаємодоповненні утворюють фільтри ментального світосприйняття і світорозуміння; 4) самопродукування *психоформ* найвищої духовної організації – віри, істини, добра, краси, мудрості, правди, свободи, гармонії" [17, с. 111]. Отже, *світ психокультури уявляється не лише як ціннісно зорієнтований у часопросторі людського буття, але ще й як складна, ієрархічно організована, динамічна система ціннісно-сміслових конструктів, елементи якої тісно взаємопов'язані, динамічні, розвиткові.*

Окремо підкреслимо той момент, що багатство духовного світу людини спричинене як структурними зв'язками її уявного й артефактного світів, так і функціонально-розвивальними. При виникненні нових функціональних систем старі здебільшого не щезають безслідно, а лишень перекриваються діяльністю нових, долучаючись до них, інтегруючись з ними. Продовжуючи функціонувати в межах нових чи паралельно з ними, вони справляють той чи інший вплив на діяльність останніх. У цьому контексті дійсність психокультурного буття для людини – це своєрідний усесвіт функціонального єднання об'єктивної та суб'єктивної реальностей, у якому об'єктивність є основою смислопошуку і смислепродукування, а суб'єктивність наявна як сукупність інтрапсихічних явищ, які відображають весь ковітальний ментально зумовлений та культурно збагачений досвід особистості певної історичної епохи, нації, професії, статі.

У кожної людини сукупність індивідуально значущих вартостей організована в ієрархічну систему за ступенем їх суб'єктивної значущості стосовно домінуючої цінності. Наявність такої системи надає особистого смислу буття особи та згармонізовує її внутрішній світ у рамках структурної єдності певної культури. Але від того, у який бік життєвих вартостей повертається особистість, вісь її ціннісних орієнтацій багато в чому залежить соціокультурна реальність суспільства.

К.Г. Юнг обґрунтував той факт, що чим глибше ми занурюємось у психіку індивіда, то тим більше утворюється в ній загальнолюдських феноменів. Людське Я (що є концентрацією особистісних характеристик) виявляється верхівкою загальнолюдських глибин у психіці індивіда [22, с. 68]. Інакше кажучи, центральною фігурою суспільного буття залишається особистість, але з перевагою її трансперсональних цінностей, тобто у її здатності репрезентувати Універсум. Скажімо, за приклад вагомих рис, котрі можуть набувати трансперсонального вираження в індивідуальній психіці, є феномени свободи, любові, права бути іншим. Адже любов – це феномен трансляції особистостей одна в одну, завдяки якій ближчий стає абсолютним центром, перетворюючись на внутрішній стан суб'єкта кохання. Свобода постає як простір самодіяльності особистості та її вільного вибору. А право бути іншим визначене спроможністю особистості протистояти загрози поглинання зовнішньою соціальністю. Ці трансперсональні феномени пов'язані із відомими принципами соціальності – толерантністю, солідарністю, справедливістю, консенсусними рішеннями.

Очевидно, що культура оптимізує людський чинник соціального буття і стверджує людино-розмірний світ, альтернативний будь-якій механістичності, точніше – всесвіт, що структурований за модусами творчості і свободи. Проте, будучи формою саморозвитку людини, культура функціонує на шляхах упредметнення її сутнісних рис, у тому числі й її пізнавальних здібностей. М.О. Бердяєв розглядає парадокс роздвоєння психіки, коли при тоталітаризмі природне для людини бажання слугувати суспільству і неприродна ворожість останнього самій особистості приводили її до внутрішньої еміграції в альтернативне існування. Істинна духовність передбачає звернення особи до “внутрішньої соціальності” людини [1, с. 85]. Звідси відомий філософ обґрунтовує духовну

космогонію метабуття – звертається до первинності внутрішнього життя Космосу, яка існує не як зовнішня природа, а й у зв'язку з духовною реальністю людини: “Лише в душі, – пише він, – відбувається істинна зустріч із Космосом, і людина не відділена від Космосу, а пов'язана із ним”. І далі: “Людина – це і є ідея Бога, і вона онтологічно існує лише у цій якості” [1, с. 98]. Отож, М.О. Бердяєв, як один із фундаторів персоналізму, зосереджує увагу не на людині як такій, а на її свободі і духовності, репрезентованих уже на рівні її особистості. Тому особистість вище держави, нації, людства і природи, хоча й протистоїть їм не онтологічно, а ієрархічно, тобто за ступенем смислонаповненості. До того ж людина здатна вмщати цілий світ у межах своєї індивідуальності. У цьому відношенні особистість монадологічна (ідея монадологічності розуміється як її здатність репрезентувати соціальне і природне ціле), задається спілкуванням, спроможністю існувати для інших.

Із стрімким розвитком соціальних відносин, старі ціннісні уявлення, котрі відіграють організуючу роль у суспільному житті, втрачають свій смисл, тоді як виникнення нових ціннісних систем пов'язане не лише із процесами соціально-культурної адаптації, а й із змінами у структурі особистості, які відбуваються доволі повільно, адже підсвідоме як стрижень її психічної організації за природою є інерційним, не може змінюватися так швидко, як змінюються уявлення на свідомому рівні. Тому проблема психічного сприйняття й утвердження нової системи культурних цінностей у період соціально-економічних перетворень видається надзвичайно важливою для сучасної людини. Адже суспільство руйнує не його кризовий стан, а той факт, що люди не спроможні віднайти у повсякденні для себе ті цінності, які стимулювали б їх до продуктивного духовного життя і культуротворчості за нових умов. У результаті наявним стає розщеплення цілісної свідомості, що супроводжується появою в людини конфлікту не тільки із соціумом, а й із собою, де на перший план виходять конфлікти, пов'язані з оцінкою особистої вартості, почуттям неповноцінності, котрі породила владарююча культура суперництва й індивідуалістичності.

Поведінка людини здебільшого суб'єктивно осмислена, тобто свідомо спрямована на досягнення домінуючої цінності. Але стратегія такої поведінки іноді не відповідає тим цілям, які

вона свідомо переслідує, хоч ця стратегія й може нею суб'єктивно сприйматися як ситуаційно адекватна, наповнена смыслом ("Смысл – це щораз також і конкретний смысл конкретної ситуації", "потреба моменту", – стверджує В. Франкл [15, с. 106]). І це відчуття смыслу своєї діяльності, включаючи почуття задоволення, слугує позитивною підтримкою для її процесного продовження. Цей функціональний принцип переважає серед чинників, які впливають на перебіг психічних процесів, відчуття вартісного узмістовлення, персоніфікованого ситуаційного культуротворення, еволюції форм буття усупільненого індивіда – особистості.

ВИСНОВКИ

1. Соціокультурна реальність спричиняє дію культурних факторів – цінностей і відповідних орієнтацій, які є носіями змісту людського буття, системоутворювальним чинником смыслового наповнення індивідуальної свідомості і суспільної практики людської життєдіяльності, формотвірним сегментом культурно-історичної цілісності суспільних об'єднань. Відтак цінності – це динамічні інтегральні утворення, які акумулюють весь життєвий досвід людини, її систему знань та безпосередньо впливають на зміст і характер її світобачення. Система ціннісних переконань організує внутрішній світ людини у її центральній ланці – психокультурному узмістовленні. Тому ціннісне сприйняття є чинником психодуховного розвитку її як особистості. Ціннісно-смыслова природа психокультурного самоусвідомлення особистості виражається узмістовленими зв'язками між концептами "цінність", "значення", "оцінка", "смыслообраз".

2. Дійсність психокультурного буття є для особистості процесом творення і трансляції ціннісно-смыслових конструктів, які постають культуроформами мислення. У психокультурному бутті білатерально представлені ментальна та аксіологічна системи особистості, взаємодіючих між собою, здатних до синергетичної самоорганізації і саморегулювання, в межах яких виникають і набувають розвитку нові смысли і структури ціннісної ієрархії, що є основою розширення та видозмінення форм, процесів, явищ і моделей духовно зорієнтованого соціального буття сучасної людини.

3. Психокультура людини має поліпарадигмальну природу, синтезуючи процеси самотво-

рення особистості в контексті духу, долі, це сфера відкритих до вдосконалення смыслів, їх проєкцій, персоніфікованої сутності людського існування, самотрансценденції особистісного Я. Детермінанти психодуховного світу тут такі: цінності, смысли, онтологізована мораль, самотрансценденція; їх феноменологічна проєкція – совість, відповідальність, вибірковість, буттєвість.

4. Розвиток психокультурного світу особистості відбувається в етико-нормативній площині й охоплює формування культури розв'язання внутрішніх суперечностей, толерантного ставлення до конфліктів життя, гармонійної самоорганізації психічної діяльності, де сфера психокультури – це основний канал становлення людини як особистості та індивідуальності у лоні самоосмыслення і самоздійснення на шляху до всезростаючого моделювання смыслообразів.

5. Психічна цілісність людини в умовах соціально-економічних перетворень, що спричиняють кризу цінностей, визначається смысловим наповненням її діяльності у функціональному предметному світі повсякдення. Цей смыслопотік стає фактором організації порядку і гармонії внутрішнього світу особистості, котра прагне адаптації через ціннісне орієнтування у сфері суб'єктивної внутрішньої реальності, вдається до актів творення себе і довкілля, самореалізації і самоздійснення.

6. Цінності світоглядного характеру, духовні цінності, такі як уявлення про свободу, істину, красу, добро, справедливість, гармонію та інші, є культурними універсаліями, й виступають смысловими орієнтирами діяльності суб'єктивної, причинності явищ соціального і особистісного світів, забезпечують духовно-вольову єдність суспільства, відповідний рівень самоусвідомлення та організованості його членів.

1. Бердяев Н. Самопознание. Опыт философской автобиографии. – М.: Международные отношения, 1990. – 336 с.

2. Бойченко І. Міф як проблема сучасної української філософії // Філософські проблеми гуманітарних наук. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка. – 2005. – №4-5. – С. 12–26.

3. Боришевський М. Самосвідомість як фактор психічного розвитку особистості // Психологія і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 119–126.

4. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика: Монографія. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.

5. Дюркгейм Э. Ценностные и реальные суждения / Пер. с фр. А. Б. Гофмана // Социологические исследования. – 1991. – № 2. – С. 105–146.

6. Здравомыслов А.Г. Потребности, интересы, ценности. – М.: Политиздат, 1986. – 218 с.

7. Карпенко З. Предмет і метод аксіопсихології особистості // Психологія і суспільство. – 2008. – № 1. – С. 35–62.

8. Крымский С. Б. Контуры духовности: новые контексты идентификации // Вопросы философии. – 1992. – №12. – С. 38–64.

9. Крымский С. Під сигнатурою Софії. – К.: Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2008. – 367 с.

10. Крымский С. Запити філософських смислів. – К.: Парапан, 2003. – 240 с.

11. Морщакова О.С. Соціальні цінності і ціннісно-сміслові наповнення процесу соціалізації // Вітакультурний млин. – Модуль 13. – 2011. – С. 38–43.

12. Пазенок В.С. Соціальна культура і соціальна творчість. – К.: Знання, 1990. – 48 с.

13. Пилипенко В.Е., Вишняк А.И., Донченко Е.А. Молодежь Украины: ожидания, ориентации, поведение. – АНУ, Ин-тут социологии, К.: Наукова думка, 1993. – 168 с.

14. Романенко Ю. Моделі смислоутворення в соціальних системах: психофрактальний аспект // Психологія і суспільство. – 2009. – № 4. – С. 97–106.

15. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.

16. Фурман А.В. Ідея професійного методологування: Монографія. – Ялта-Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 205 с.

17. Фурман А.В. Психокультура української ментальності. – 2-е наук. вид. – Тернопіль: НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.

18. Фурман А.В. Українська ментальність та її культурно-психологічні координати // Психологія і суспільство. – 2001. – № 1. – С. 59–73.

19. Фурман А.А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку майбутніх психологів: автореф. дис... к. психол. н.: 19.00.07 / Анатолій Анатолійович Фурман. – Одеса, 2009. – 20 с.

20. Ценности // Культура и культурология: Словарь / Сост. и ред. А.И.Кравченко. – М.: Академический проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – С. 882.

21. Шинкарук В. Віра, надія, любов // Віче. – №4. – 1994. – С. 145–150.

22. Юнг К. Подход к бессознательному // Архетип и символ. – М.: Ренессанс, 1991. – С. 65–84.

АНОТАЦІЯ

Морщакова Олена Степанівна.

Цінність у психокультурному бутті людини як особистості.

У статті досліджується парадигма цінностей як суб'єктивно-особистісна сфера смислів буття людини, розглядаються її психокультурні характеристики як особистості, параметри психічної цілісності людини в контексті трансформаційних процесів соціально-культурної реальності, висвітлюється проблема гармонізації її внутрішнього, психічного, психокультурного.

Ключові слова: людина, буття, особистість, цінність, ціннісні орієнтації, психіка, архетип, культура, психокультура, духовність.

АННОТАЦИЯ

Морщакова Елена Степановна.

Ценность в психокультурном бытии человека как личности.

В статье исследуется парадигма ценностей как субъективно-личностная сфера смыслов бытия человека, рассматриваются его психокультурные характеристики как личности, параметры психической целостности человека в контексте трансформационных процессов социально-культурной реальности, обозначается проблема гармонизации его внутреннего, психического, психокультурного.

Ключевые слова: человек, бытие, личность, ценность, ценностные ориентации, психика, архетип, культура, психокультура, духовность.

ANNOTATION

Morshchakova Olena.

Value in Psycho-Cultural Being of a Human as a Personality.

In the article the paradigm of values as an subject-objective sphere of meanings of a human's being, the psycho-cultural features of a personality, parameters of psychic integrity of a person in the context of transformation processes of social-cultural reality, the problem of harmonizing of inner, psychic and psycho-cultural have been analyzed.

Key words: human, being, personality, value, value orientations, psychic, archetype, culture, psycho-culture, spirituality.

Надійшла до редакції 15.01.2013.